

Крыж

Сяржук Сокалаў-Воюш

Крыж. Ярылаў *Крыж* на шчыце Пагоні. *Крыж* нябеснай заступніцы Беларусі сьвятой Эўфрасіньні... Усё гэта — неадменныя сымбалі Бацькаўшчыны, як неадменныя праявы нашага жыцця — *крыжмы* — кавалкі тканіны, на якія клалі дзіця пасля *кішчэньня*, *крыжавыя* слупы й раздарожжы, танец *крыжачок* і *крыжыкі* — форма ўкладкі снапоў пры сушцы ў полі ці гатунак вышыўкі, а ўзор *Крыжа* на той самай вышыўцы, залежна ад формы — і знак агню нябеснага ці падземнага, і сымбаль сустрэчы закаханых ды пачацьця, і выява сямейнага агменю, і, урэшце — сьмерці.

Крыжакі — нямецкія рыцары — частка нашае гісторыі, а *крыжак* і *крыжовік* — гэта таксама старадаўнія манэты з выявай *крыжа*. А да гэтага — *Крыж ордэну Пагоні* і *Крыж Зьлезнага рыцара* — узнагароды Беларускай Народнай Рэспублікі. *Крыж Булак-Балаховіча* — беларускі ордэн, які выдаваўся беспасярэдна ў часе баявых дзеяньняў.

Яшчэ адно значэньне: *крыж*, альбо *крыжавіна*, — частка нашага цела.

Скрыжаваць мячы, *скрыжаваць* позіркі, *несьці свой крыж* і *паставіць крыж* на чым-небудзь.

У іншых славянскіх мовах слова *Крыж* гучыць падобна да беларускага. Найдалей ад нашага хіба ніжнелужыцкае — *ksica* і расейскае *крест*. Але ўсе яны, як і ангельскае *cross* і францускае *croix*, маюць тое самае паходжаньне.

Культурны чалавек, прыехаўшы на Беласточчыну, ніколі не абміне Грабаркі. Так называецца найбольш шанаваная тамтэйшымі беларусамі царква, вакол якой сотні, калі ня тысячы *крыжоў*. Пастаўленыя рукамі вернікаў, яны — сымбаль звароту да Бога, знак чалавечае просьбы дапамагчы ў бядзе. Пра нешта падобнае кажа Зянон Пазьняк, калі прапаноўвае ўсім беларусам сьвету прынесці са сваіх мясцінаў свой *крыж* на Курапаты і гэтакім чынам стварыць агульнанародны, агульнанацыянальны помнік нашай памяці, цеплыні нашых сэрцаў і нашай лучнасьці з Богам.

Крыжаванка

Ян Максімяк

Крыжаванка належыць да тых унікальных словаў у беларускай мове, чыё публічнае зьяўленьне ў сьвеце можна вызначыць з дакладнасьцю да аднаго дня. Упершыню яно зьявілася ў беластоцкай „Ніве“ пад датай 8 студзеня 1989 году. У тым нумары беластоцкі беларускі тыднёвік на апошняй старонцы зьмясьціў гульні-задачу, у якой „фігуру зь перакрыжаванымі радамі клетак патрэбна запоўніць літарамі, так каб па вэртыкалях і гарызанталях атрымаліся пэўныя словы“ (паводле тлумачальнага слоўніка) з назвай *крыжаванка*. Кажучы па-ранейшаму — красворд. Дата мне помніцца, бо аўтарам як той гульні-задачы, так і ейнага назову быў я сам. Ужо тады „гарызанталі“ і „вэртыкалі“ мне былі не даспадобы, і ў сваёй *крыжаванцы* я заступіў іх словамі „ўпоперак“ і „ўніз“ адпаведна.

Этымалёгія слова *крыжаванка* настолькі ясная, што й не патрабуе дадатковых тлумачэнняў. А само слова, як падаецца, настолькі простае і неарыгінальнае, што ажно дзіва бярэ, чаму ніхто раней не здагадаўся заступіць ім запазычаны праз расейскую мову англіцызм.

Сутнасць *крыжаванкавай* праблемы, мабыць, нельга зьвесці толькі да беларускай разумовай ляюты. Раней папросту сваіх наватвораў у мову „не пушчалі“. Мова „ўзбагачалася“ дзякуючы „общепонятному“. Калі ў ім нешта прыдумвалі, нашы перакладалі альбо й бралі жывцом. Гэтак было можна і нават пажадана. Набокаў у эміграцыі прыдумаў *крестослов* замест *крэсворда*. Слова, як здаецца, не прыжылося ў расейскай мове. Але недзе ў пачатку 90-х я бачыў беларускую адаптацыю наватвору — *крыжаслоў*. У нейкім нефармальным выданьні. Па інэрцыі, ці што...

Ды наракаць няма чаго. *Крыжаванка* як слова прыжылася ня толькі на Беласточчыне, але і ўва ўсёй Беларусі. Іншая справа, што колькасьць людзей, якая аддаецца забаве запаўняць (на Беласточчыне казалі б яшчэ: разьвязваць, адгадваць) *крыжаванкі* на беларускай мове — ня надта ўражальная. А „Ніва“ пасья майго „гістарычнага подзьвігу“ ў 1989 годзе ўжо адзінаццаты год працягвае рэгулярна публікаваць *крыжаванкі* і разыгрываць кніжныя ўзнагароды сярод сваіх *крыжаваньнікаў*.

Аднатомны тлумачальны слоўнік белмовы з 1996 году паведамляе ў прадмове, што сярод сотні ўнесеных у яго наватвораў ёсьць і *крыжаванка*. Але дарма шукаць гэтага слова ў корпусе слоўніка. Відаць, нехта намерыўся ўключыць, а нехта другі „не пусьціў“. Як, дарэчы, і шмат іншых, уласна беларускіх і трапных наватвораў, якія шырокім струменем шуганулі са старонак нефармальных і незалежных, а часьцяком фармальных і залежных, выданьняў у 90-ыя гады. У гэтым сэнсе — як людзі, так і мова. Усё яшчэ пад строгім наглядам...

Крыўда

Ігар Бабкоў

Крыўда сядзела сабе ціха ў запеччы, пакуль аднойчы, у 1905 годзе, беларускія мужыкі зь верша Янкі Купалы ня згрэблі яе ў торбу і не панесьлі на худых плячах у сьвет цэлы. З тых часоў яны заўсёды разам і заўсёды ў дарозе — беларускія мужыкі і *крыўда*.

Крыўда абяцала вызваленьне, вабіла вызваленьнем-расплатай. *Крыўда* сапраўды вызваляла. Напачатку ад паноў і прыгнёту (назавем гэта вызваленьнем сацыяльным), потым ад радзімы і мовы ў выніку урбанізацыі, і, нарэшце, вызваліла беларускіх мужыкоў ад іх саміх.

Напрыканцы стагодзьдзя праект *крыўдлівага* вызваленьня скончыўся. Самы час спыніцца і агледзецца, адкінуць *крыўду* разам зь бядой і нядоляй. Час — узняць, нарэшце, на свае худыя плечы праўду і волю, і ўжо нікуды больш не ісьці.

Напрыканцы стагодзьдзя *пакрыўджаныя* мужыкі зь верша Янкі Купалы са здзіўленьнем і скрухай пытаюцца: „Дзе ж мой дом, дзе мой люд? Дзе Айчызна мая?“